

ПРИМЕР ВИЗУЕЛИЗАЦИЈЕ НАУЧНОИСТРАЖИВАЧКОГ РАДА. ИЗЛОЖБА *МИ ГРАДИМО ПРУГУ – ПРУГА ГРАДИ НАС*

Апстракт: Тема прилога је тематска изложба докумената *Ми градимо пругу - пруга гради нас. Омладинске радне акције у Југославији 1946-1951* (Архив Југославије, 2012). Приликом реализације изложбе примењена је методологија научне историографије, а приказани експонати били су извори који су коришћени при изради одговарајућег научног рада. Стога аутор изложбу архивских докумената посматра као визуелизацију научног рада.

Кључне речи: изложба архивских докумената, Архив Југославије, омладинске радне акције, визуелизација научноистраживачког рада

Анегдота као подстицај за размишљање

Аутор прилога је својевремено био принуђен да затражи помоћ водоинсталатера и, како то обично бива, уз лупњаву чекића, зујање бушилице и друге звуке које производе радничке руке, заподенуо се разговор. На сасвим природно питање мајстора чиме се бави човек који га је ангажовао, уследио је исто тако природан одговор да ради у архиву, а на појашњење шта је то архив и шта се све то ради у њему, уследио је искрен мајсторов закључак, из дубине душе: „Обрћеш ‘артије’?! Изем ти пос’о!”

Мајстор из анегдоте није образован и не треба му замерити што не зна за једну озбиљну и друштвено одговорну делатност као што је архивска, што нема развијену свест о потреби заштите културних добара. Али, да ли је његов случај редак? Какве су представе просечног грађанина Србије (па и шире) о архивима и о ономе што се у њима ради? Он је свакако као ученик позајмио неку књигу из школске библиотеке, а можда је и у зрелим годинама наставио да користи библиотечку грађу. Можда повремено обилази музеје и галерије, али ако није особа која се професионално бави проучавањем прошлости, у архив долази готово искључиво када му затреба оверена копија документа без којег не може да реши неки приватно-правни проблем. А и тада долази пун предрасуда: замишља да је то тајновито место попут Орвеловог Министарства истине или, у бољем случају, место у коме век проборава неугледни чиновници, посивели од прашине и недостатка сунца, нешто као Акакиј Акакијевич Башмачкин из Гогољевог *Шињела*. Архив је, дакле, упркос несумњивом друштвеном значају, недовољно познат широј јавности, а архивисти се већ деценијама труде да свој занат на различите начине приближе суграђанима.

¹ архивски саветник, ivan.hofman69@gmail.com

Просечан архив, било локалног, регионалног или националног значаја, по-времено прима у госте ученике основних и средњих школа, студенте научних области које се мање или више ослањају на архивска истраживања. Они долазе зато што их наставници воде, зато што оцена из неког предмета може да зависи од посете архиву. А како привући обичног грађанина да дође и када нема неку опипљиву корист од тога? Понекад архиви, у поводу неке годишњице отварају своја врата јавности и тада су грађани у прилици да се организовано прошетају кроз депое. Понекад су архиви домаћини неких приредби, промоција и предавања, наравно, ако имају услова да приме више десетина гостију одједном. Већи, боље организовани архиви, који имају одговарајућу салу или могу да је обезбеде негде ван зграде, имају могућност да организују изложбе докумената било из сопствених, било из фондова других архива. Оне нису новина у пракси архивског заната. Њихове почетке можемо да пратимо још од средине XIX века у Француској, док у Србији постоји континуитет постављања архивских изложби од 1948. године.² Архив Југославије, установа у којој ради аутор овог прилога, организује изложбе од 1979. и то, почев од 1997, и по неколико пута годишње.³

Аутор овог прилога је имао срећу да му крајем 2011. буде поверена израда тематске изложбе докумената којом би се Архив Југославије представио на манифестацији *Ноћ музеја*. Будући да је историчар и да се у то време интензивно бавио проучавањем односа Комунистичке партије Југославије и омладине у периоду 1945-1958, одлучио се да представи један сегмент теме који му се учинио нарочито занимљивим - желео је да прикаже велике омладинске радне акције којима практично почиње изградња социјализма у Југославији. Изложба је названа *Ми градимо пругу - пруга гради нас. Омладинске радне акције у Југославији 1946-1951.* и била је отворена током *Ноћи музеја* маја 2012. године.

Историографско полазиште

Аутор тематске изложбе архивских докумената мора добро да познаје историографску проблематику коју представља изложбом, као и изворе за њено проучавање. Мора да тражи полазиште у одређеним ширим историјским појавама и процесима. Како је тема изложбе *Ми градимо пругу - пруга гради нас* била место и улога омладине Југославије у изградњи социјалистичке привреде и друштва у периоду тзв. обнове и изградње домовине и Првог петогодишњег плана, за полазиште је узет револуционарни преображај Југославије у Другом светском рату.

Из историографије је познато да је Други светски рат у Југославији (1941-1945) имао три димензије. Био је то ослободилачки рат њених народа, превасходно Срба против окупатора. Истовремено, био је то грађански рат припадника два прокрета отпора против колаборационистичких фашистичких влада, како против владе Независне Државе Хрватске, тако и против владе Милана Недића у распарчаној

² О изложбама архивске грађе види: Ljubinka Škodrić, Slobodanka Cvetković, *Iskorak u javnost - izložbena delatnost arhiva*, <http://www.arhivistika.edu.rs/clanci/kulturno-prosvetna-delatnost/29-ljubinka-skodric-slobodanka-cvetkovic-iskorak-u-javnost-izlozbenadelatnost-arhiva> (приступљено 15. октобра. 2019)

³ Архив Југославије, http://www.arhivju.gov.rs/active/sr-cyrillic/home/glavna_navigacija/izlozbe/izlozbe_arhiva.html (приступљено 15. октобра 2019)

Србији. Био је то такође обрачун између два покрета отпора: оног легалистичког (четничког) и оног револуционарног (партизанског) око будућег преуређења државе. Најзад, за партизански покрет отпора био је то револуционарни рат, борба за успостављање послератног друштвеног и економског поретка заснованог на идеологији марксизма-лењинизма и тзв. диктатуре пролетаријата по совјетском моделу.

Комунистичка партија Југославије изашла је из рата као неприкосновени победник. Али, да ли је победа у рату била довољан предуслов да се жељена, потпуна промена економских и друштвених односа оствари? Марксисти су посматрали социјализам као технолошки напредно, а праведно друштво у коме свако може да ужива у плодовима свог рада. То је у литератури, у машини револуционара изгледало лепо. Али стварност Југославије, земље победнице у рату, била је сасвим другачија: једна претежно аграрна земља, којом је доминирало слабо покретно патријархално друштво, била је додатно притиснута бременом тешких ратних разарања. Од слабо развијене индустрије и саобраћајне мреже остале су рушевине. Индустријских радника у предратној Југославији није било довољно, а сада је још и рат однео са собом бројно радно способно становништво. С ким ће Партија да гради социјализам? Решење је пронађено у омладини, оном делу сваког друштва чији је старосни распон 14-25/26 година, који је због младости неоптерећен бременом прошлости и пријемчив за нове идеје. Какви су погледи на прошлост генерације Југославена рођене приближно између 1927. и 1932. године? Те девојке и младићи су махом са села, где представљају вишак неквалификоване радне снаге. Детињство су већим делом провели у сиромаштву, а рану младост у рату, у коме су многи дали значајан допринос победи револуције.⁴

КПЈ посматра омладину двојако:

1. као *објекат изградње социјализма*, онај део популације који би требало преобликовати у складу са идеологијом марксизма-лењинизма, кроз институције културе и просвете;
2. као *субјекат изградње социјализма*, онај део популације који је извојевао победу над фашизмом и револуцију и који је уложио највише напора у послератној изградњи социјализма.

У фокусу изложбе *Ми градимо пругу - пруга гради нас* налази се омладина као субјекат изградње социјализма. Омладина Југославије се у великом броју одазвала на позив Партије да добровољним физичким радом дâ непосредан допринос реализацији Првог петогодишњег плана. Многима од тих младих људи омладинске радне акције биле су пут ка еманципацији: неписмени су уз физички рад добили прилику да се описмене и изуче основе неког заната. Многи су по први пут видели град, слушали радио, гледали позоришну представу или филм. Девојке, које су знале само за неприкосновену власт мушке главе у кући, схватиле су да у свему могу да буду равноправне мушкарцима. По завршетку радних акција многи млади људи су се отиснули у градове, у индустријске центре које су добрим делом и сами изградили и постали нова, југословенска и социјалистичка радничка класа.⁵

⁴ О почецима изградње социјалистичке Југославије види: Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije III*, Београд 1988; Исти, *Југославија на размеђу (1945-1950)*, Подгорица, 1998; Љубодраг Димић, *Историја српске државности III. Срби у Југославији*, Нови Сад 2001.

⁵ Ивана Добривојевић, *Село и град. Трансформација аграрног друштва Србије 1945-1955*, Београд 2013.

Коришћени историјски извори

Аутор је као изворе за сопствени научни рад и за изложбу користио преваходно необјављене документе похрањене у Архиву Југославије и Архиву Србије. Фондови из Архива Југославије били су *Савез социјалистичке омладине Југославије* (АЈ, 114) и *Савезна комисија за културне везе са иностранством* (АЈ, 559), док је од фондова из Архива Србије коришћен *Омладинска радна акција Панчевачки рит* (АС, Ђ 68). Према врсти докумената, аутор је користио извештаје, дневне заповести, одлуке, телеграме, графиконе, шеме, летке, рукописе дневника радних бригада, брошуре и другу писану грађу. У фонду *Савез социјалистичке омладине Југославије*, у фасцикли 215, пронашао је више стотина контактних копија фотографија направљених на ОРА Шамац-Сарајево 1947. Пошто су оне ситне, формата 35 и ређе 6x6 mm, увећао их је, користећи савремену технологију, до димензија да могу бити видљиве на изложбеном пану.

Од библиотечке грађе превасходно је коришћена периодика: дневни листови које су издавали сами учесници радних акција (*Борба на омладинској прузи* и *Братство и јединство*), исечци из дневних листова као што су *Борба* и *Политика* и гласило народне омладине Југославије *Омладина*. Део експоната представљају исечци из часописа *Пионери*, који је намењен деци нижих разреда основне школе - будућим градитељима и чуварима социјализма. Коришћене су репродукције из мапе цртежа студената београдске и загребачке Академије ликовних уметности⁶, као и романи који су тематски усредсређени на омладинске радне акције (*Пут по нацину* Антона Инголича и *Синови равнице* Богдана Чиплића). Приликом писања каталога изложбе коришћена је објављена архивска грађа о културној политици Југославије у епохи директивног управљања Агитпроп апарата КПЈ (1945-1952)⁷ и консултована је релевантна историографска литература која покрива не само проблематику омладинских радних акција, већ и многа друга питања историје Југославије у првој деценији изградње социјализма.⁸

⁶ Brčko - Banovići. *Мапа цртежа студената београдске и загребачке академије ликовних уметности*, Zagreb 1946.

⁷ *Културна политика Југославије 1945-1952. Зборник докумената*, приредили Бранка Докнић, Милић Ф. Петровић, Иван Хофман, Београд 2009.

⁸ Dragomir Bondžić, *Београдски универзитет 1944-1952*, Београд 2004; Ljubodrag Dimić, *Агитпроп култура. Агитпропска фаза културне политике у Србији 1945-1952*, Београд 1988; Исти, *Историја српске државности III. Срби у Југославији*, Нови Сад 2001; Предраг Ј. Марковић, *Београд између истока и запада 1948-1965*, Београд 1996; Наташа Милићевић, *Југословенска власт и српско грађанство 1944-1950*, Београд 2009; Момчило Митровић, *Изгубљене илузије. Прилози за друштвену историју Србије 1944-1952*, Београд 1997; Marija Obradović, *Narodna demokratija u Jugoslaviji 1945-1952*, Београд 1995; Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije III*, Београд 1988; Исти, *Југославија на размеђу (1945-1950)*, Подгорица 1998; расправе: Слободан Селинић, *Живот на омладинским радним акцијама у Југославији 1946-1963*, Архив, часопис Архива Србије и Црне Горе, година VII, бр. 1-2, Београд 2007; Исти, *Омладина гради Југославију. Савезне омладинске радне акције у Југославији 1946-1963*, Архив, година VI, бр. 1-2, Београд 2006.

Структура изложбе

Аутор је настојао да пружи што обухватнију слику омладинских радних акција у периоду Првог петогодишњег плана. На примеру акција, као што су изградња пруга Брчко-Бановићи (1946), Шамац-Сарајево (1947) и Бањалука-Добој (1951), аутопута „Братство и јединство” и изградња Новог Београда (оба 1948-1949), желео је да прикаже њихово лице и наличје: с једне стране веру градитеља да граде један бољи и лепши свет од оног у коме су стасали и, с друге, не баш тако ружичасту стварност у којој су живели и радили. Изложба је била подељена на седам поглавља, од којих је свако посвећено једном сегменту теме.

1) „Омладинске радне акције – школа младих”, припреме, агитација и мобилизација градитеља

У уводном поглављу приказани су прописи који дефинишу задатке радних бригада, упутства омладинским агитаторима, планови агитације и мобилизације градитеља, али и документа која сведоче о пропустима омладинских руководиоца приликом припрема радних акција. Посебно место заузима грађа о наводном или можда стварном деловању „непријатељских елемената” који су на различите начине спречавали одлазак омладине на радне акције.

2) Један дан на омладинској радној акцији

Ауторова жеља била је да реконструише свакодневицу на градилишту. Сваки дан је имао унапред утврђен распоред: штабови радних бригада би сваке вечери обнародовали дневну заповест у којој би била утврђена сатница свих активности предвиђених за наредни дан, као и посебна задужења чета, десетина и појединаца. Типичан радни дан је започињао колективним буђењем, обично у рану зору. Уследили би обавезни јутарњи ритуали: физкултурне вежбе, обављање личне хигијене и подизање заставе. После обично мршаваг доручка уследио би колективни одлазак на рад, који је трајао шест, а понекад и више часова. По повратку са градилишта уследило би слободно време, које и није било толико слободно, јер је било испуњено различитим културно-просветним и спортским активностима, наглашеног идеолошко-политичког карактера. Као што би радни дан започео обављањем ритуалних радњи, тако би се и завршио: командири би читали дневне заповести за наредни дан, а одабрани градитељи би скидали заставе. Уследило би неколико часова сна у тесним и загушљивим баракама.

Део изложених докумената приказивао је активности бригадира недељом и празницима, када се обично није ишло на градилиште. Време је коришћено за одржавање бригадних и четних састанака (тзв. конференција), на којима се расправљало о различитим проблемима на градилишту и у логору, али и о политичкој ситуацији у земљи и свету. Слободно време је коришћено и за различите спортске активности. Понекад су бригадири ишли на рад и недељом, нарочито ако би омладински руководиоци прогласили такмичење у постизању што бољих резултата, најчешће поводом неког важног датума. На крају недеље уследио би пригодан културно-уметнички програм, приказивање неког филма (најчешће совјетског) и ритуално дружење око логорске ватре.

Аутор изложбе је настојао да приказ свакодневне рутине на градилишту употпуни и сликом самог логора омладинске радне бригаде. Део изложених докумената

сведочи о слабој исхрани и лошим хигијенским условима у којима се живело и радило. Међу бригадирима су се шириле заразне болести, а повреде, због недовољне брига градитеља о заштити на раду и настојања да се по сваку цену пребаце нереално високо постављене норме, биле су и те како раширене. Нису се све девојке и сви младићи, који су (најчешће) са пуно ентузијазма пошли у изградњу неког великог инфраструктурног објекта, вратили кући. Неки су нестали у леденим вировима реке Босне, на неке се обрушило стење или су пали под точкове вагонета којима су са градилишта превожени ископана земља и камење. Код неких се туберкулоза, од које су боловали и раније, погоршала услед лоших хигијенских услова, а појединци су умрли од тифуса и менингитиса. Приказ свакодневне рутине употпуњен је документима о појавама које нису биле у складу са начелима прокламованим на партијским и омладинским скуповима. Изложени историјски извори бележе појаве дезертирања са радне акције, повремене крађе, побуне мањих или већих група бригадира, појаве да чланови штабова бригада злоупотребљавају свој положај. Поједини извори сведоче о анимозитету између градске и сеоске омладине, као и о параноичној атмосфери на градилишту у време сукоба са Информбиром.

Посебан сегмент поглавља о свакодневици на градилишту и око њега био је посвећен положају и улози жене на омладинским радним акцијама. Када се посматра женско питање, идеологија марксизма-лењинизма била је далеко напреднија од различитих десничарских и националистичких идеологија XIX и прве половине XX века. Жена градитељ социјализма у свему је равноправна мушкарцу градитељу. Уметност социјалистичког реализма приказује жену строго обучену, у радничком комбинезону и са мотоцанглама у цепу. Њене секундарне полне карактеристике су прикривене или ублажене, док уметност различитих варијанти фашизма (а понајвише оног немачког) приказује жену само као средство за рађање будућих ратника и мајки будућих ратника, са наглашеним секундарним полним карактеристикама.⁹

Изложена грађа о омладинским радним акцијама приказује како су се градитељке нашле у процепу: с једне стране учење Кларе Цеткин и Розе Луксембург и девојке које равноправно са момцима раде тешке физичке послове, а с друге балканска патријархална култура и те исте девојке које после напорног рада морају да раде домаћичке послове у логору бригаде, које руководство радне акције оптужује да сâмом својом појавом одвраћају вредне бригадире од рада!

3) Омладинске радне акције – школа социјализма

Структура и садржај овог, најобимнијег, поглавља одражава главну идеолошко-политичку сврху радних акција: изградити инфраструктурне објекте неопходне за развој планске, социјалистичке привреде и кроз тај рад изградити нови лик југословенског социјалистичког човека, градитеља и браниоца социјализма. Зато је приказана архивска грађа о различитим културно-просветним активностима које су употпуњавале свакодневицу, а чији је крајњи циљ био идеолошко преобликовање омладине. Ако се подсетимо премисе да социјализам, као напредно друштво које је научно засновано, не може да се гради ако су његови градитељи неписмени, на омладинским радним акцијама организовани су алфабетски течајеви који су били обавезни за све неписмене и полуписмене омладинце. Пошто је један од фундаменталних циљева социјалистичког друштвеног преображаја био интензивна изградња тешке индустрије и претварање бројне сеоске радне снаге у индустријске раднике,

⁹ Andrej Mitrović, *Angažovano i lepo. Umetnost u razdoblju svetskih ratova (1914-1945)*, Beograd 1983, 99-114.

на радним акцијама били су организовани бројни стручни течајеви за различите врсте квалификованих радника. На радним акцијама се припремао партијски подмладак за будући идеолошко-политички рад кроз курсеве за омладинске и пионирске руководиоце, за организаторе различитих културно-просветних активности и манифестација. Најзад, од омладине на радним акцијама очекивало се да ће да да свој допринос просвећивању сеоског становништва у околини градилишта. Зато су девојке и младићи из омладинских радних бригада одлазили у оближња села где су организовали аналфабетске течајеve, предавања и приредбе.¹⁰

Из перспективе револуционарне партије, каква је била КПЈ, сврха физичке културе није била само у неговању здравља најшире популације или у спортском такмичењу, већ и у припреми свих грађана за одбрану земље од стварних или потенцијалних спољних непријатеља.¹¹ Одабрана архивска грађа сведочи да је физичка култура била саставни део идеолошко-политичког васпитања омладине на радним акцијама, а масовне физкултурне приредбе, као што су слетови поводом неких значајних датума, имале су за циљ да код омладине развијају осећај безрезервне припадности радном колективу.

Саставни део културно-просветних активности на градилиштима биле су приредбе, како оне у којима су сами бригадири изводили одређен програм за друге бригадире, тако и оне са програмом који су изводили гостујући уметници и уметнички ансамбли. Одабрана архивска грађа приказује како је омладина је на градилишту имала прилике да погледа (често први пут у животу) по неки филм, најчешће совјетски. Извори нам сведоче да је свака радна бригада била обавезна да поседује библиотеку са идеолошки провереним насловима и бригадири су, бар формално, били обавезни да у утврђеном року прочитају задати број књига. Велике радне акције су имале свој дневни лист као што је *Борба на Омладинској прузи* на ОРА Шамац-Сарајево или *Братство и јединство* на ОРА „Братство и јединство”. Од краја 40-их година радио-станице су емитовале пригодан информативни и културно-уметнички програм на великим радним акцијама.

Одређени простор поглавља о омладинским радним акцијама као школи социјализма дат је установи тзв. социјалистичког такмичења. Оно, према „класицима марксизма-лењинизма” и њиховим настављачима, није класична трка у циљу што бржег постизања одређеног циља, већ огорчена идеолошка, политичка „борба” за остваривање циљева изградње социјализма.¹²

Резолуција Информбироа и њене последице, неизбежна су тема ма који аспект историје социјалистичке Југославије посматрали. Одабрана архивска грађа сведочи да се југословенска омладина на радним акцијама врло ретко отворено изјашњавала за овај документ, али је у сенци притиска СССР-а и „народних демократија” на Југославију, у атмосфери која је одисала паранојом (нарочито током 1949), свака примедба на лошу исхрану, лоше хигијенске услове и друго одмах проглашавана за прикривено слагање са Информбироом.

¹⁰ Иван Хофман, „Школа социјализма” - образовање и васпитање југословенске омладине на радним акцијама 1946-1951, Токови историје 2/2014, Београд 2014, 203-230.

¹¹ МА Никола Мијатов, Југословенски спорт у служби јачања одбрамбене моћи земље 1945-1950, Војноисторијски гласник 1/2017, Београд 2018, 156-173.

¹² Ivan Hofman, „Socijalističko takmičenje” na omladinskim radnim akcijama u Jugoslaviji 1946-1951, Istorija XX veka 2/2014, Bеоград 2014, 155-170.

4) Извоз југословенског револуционарног искуства преко омладинских радних акција

Омладинске радне акције имале су важно место у спољној политици социјалистичке Југославије. Као сиромашна земља која је претрпела тешка ратна разарања, Југославија није имала коме да извози робу и капитал, али је настојала да изведе сопствено револуционарно искуство и тиме учврсти свој међународни положај. Југословенска омладина је, почев од 1946. године, градила инфраструктурне објекте у „народним демократијама”, а омладина ових земаља учествовала је на радним акцијама у Југославији. Ова врста сарадње прекинута је у лето 1948. објављивањем Резолуције Информбироа.

Одабрана архивска грађа приказује како су на највећим градилиштима Југославије, као што су пруге Брчко-Бановићи, Шамац-Сарајево и Бања Лука-Добој, аутопут „Братство и јединство” и Нови Београд, радили млади људи из тзв. западних демократија и неких ваневропских земаља. Шта је их је то подстакло да дођу и врше добровољан физички рад у земљи која им је по много чему деловала егзотично? Међу странцима је било искрених левичара, социјалиста и комуниста, оних који су дошли да се из прве руке информишу о наводима из Резолуције Информбироа, али и оних који су дошли по доказе да су оптужбе истините. Било је припадника подмлатка десничарских партија који су желели да упознају своје идеолошке противнике на самом терену, као и авантуриста без неког јасног идеолошког опредељења. Сасвим извесно, један број младих градитеља са Запада обављао је обавештајне задатке за своје владе. Најзад, међу страним бригадирима било је потомака југословенских исељеника који нису имали нарочито развијене представе о својој прапостојбини. Одабрана архивска грађа сведочи да су културне и идеолошко-политичке разлике између припадника југословенске омладине и омладине из земаља Запада биле толико велике да је комуникација између њих била готово немогућа.¹³

5) Омладинске радне акције у периодици

Овим поглављем аутор изложбе је настојао да прикаже како су медији из тог времена извештавали о прегнућу омладине и њиховој „борби за остварење Плана”. Приказани су исечци из дневних новина као што су *Борба* и *Политика* или гласило Савеза омладине Југославије *Омладина* који се односе на радне акције. Публици су представљени и дневни листови који су излазили на самим градилиштима и које су уређивали сами бригадире: *Борба на Омладинској прузи* која је излазила свакодневно на ОРА Шамац-Сарајево и *Братство и јединство* које је такође излазило свакодневно на градилишту истоименог аутопута.

6) Омладинске радне акције као уметничка инспирација

Једна од темељних теза Владимира Иљича Лењина, изречена још у време револуције 1905. у Русији, била је да уметност чланова Руске социјалдемократске партије мора да буде идејна, тј. у функцији револуционарног преображаја земље. Ако се у време Октобарске револуције и грађанског рата у Русији овај Лењинов захтев односио само на уметнике бољшевице, у време Јосифа Висарионовича Стаљина и насилне индустријализације СССР ова захтев је постао обавезан за све. Уметност

¹³ Иван Хофман, *Сусрет другачијих светова: страни држављани на омладинским радним акцијама у Југославији 1946-1951*, Годишњак за друштвену историју 2/2012, Београд 2013, 35-56.

је постала оруђе идеолошке борбе за победу социјализма.¹⁴

Идеолози КПЈ су, следећи совјетски модел, тражили од уметника да теме за своја дела проналазе у стварности изградње социјализма у Југославији, боље рећи у пожељној стварности - онакој како ју је приказивала теорија марксизма-лењинизма. Дакле, од уметника се тражило да буду обични агитатори. Поједини ствараоци су добровољно, поједини по наређењу, одлазили на омладинске радне акције, где су тражили грађу за своја уметничка дела. Тако су настали романи *Пут по насипу* Антона Инголича и *Синови равнице* Богдана Чиплића, тзв. *кубикашка поезија* бројних, касније афирмисаних дечјих песника, бројне мапе цртежа и графика или тзв. *масовне песме*. Део уметничких дела инспирисаних омладинским радним акцијама, које су истовремено биле у функцији агитације и пропаганде, нашао је своје место на изложби.

7) Омладинске радне акције – предмет сећања и научног истраживања

Епоха великих савезних омладинских радних акција трајала је мање-више колико и Први петогодишњи план (1946-1951). Ако се можда може поставити питање квалитета урађеног, не може се порећи величина прегнућа младих градитеља. Они су радили без одговарајуће механизације, без знања из грађевинске струке, без адекватне примене заштитних мера. Многи су животом и здрављем платили своју веру у изградњу социјализма. Прашина са градилишта се полако слегла, радни логори су размонтирани, бригадирке и бригадири су отишли да у својој средини стварају будућност у коју су веровали, а изграђени објекти су предати грађанима Југославије на коришћење. После свега остаје сећање, оно лично, као и оно службено, које служи за очување владајуће идеологије. У време округлих годишњица, некадашњи омладински руководиоци из радних бригада, а сада партијски функционери вишег ранга (прерано остарели људи средњих година, притиснути свакојаким здравственим тегобама изазваним непрекидним дугогодишњим управљањем разнородним предузећима и органима управе), старали су се да се различитим манифестацијама јавност подсети на оно што је саградио њихов младалачки полет. Тада су писани пригодни говори читани пред нараштајима који се често нису ни родили у време радних акција, писани су пригодни чланци за новине, штампане луксузне монографије и др. Учешће на радним акцијама, изречене похвале и ударничке значке имали су тежину када би неки бивши бригадири/бригадирке настојали да реше питање радног стажа или да обезбеде неке повластице. Део таквих докумената нашао је своје место на изложби. Најзад, данас у другој деценији XXI века, када нас већ више деценија дели од епохе великих радних акција, када је и сама Југославија постала прошлост, оне су постале предмет проучавања научне историографије.

Изложба архивских докумената као визуелизација научноистраживачког рада

Изложбе докумената нису новина у архивској пракси ни Србије ни других земаља. Велики архиви имају посебне службе са више запослених, чији је један од задатака организовање изложби. У Архиву Југославије тиме се бави Одељење за објављивање архивске грађе и међуархивску сарадњу. Служба, дакле, постоји, архивисти такође постоје, али постоје и бројна питања и дилеме.

¹⁴ О томе више у: Леонид И. Тимофејев, *Теорија књижевности*, Београд 1950.

Хајде да видимо шта је то што би требало да буде предмет изложбе и ко би требало да се њом бави? У свакодневном говору, када се каже изложба, прво што човеку падне на памет јесте галерија и нечије слике и скулптуре у њој. Здрав разум налаже да се од изложбе очекује да изложени предмети буду визуелно атрактивни. Архиви који чувају средњовековну и нововековну грађу имају „надохват руке” укусно илуминиране повеље и рукописе, текстове лепо исписане руком и оверене богато украшеним печатима. Већ тиме они задовољавају очекивање публике да ће бити приказано нешто привлачно за посматрање. Још ако је и садржај изложених докумената занимљив и важан за културу средине у којој је изложба постављена, онда аутори не морају да брину о њеном успеху! Али шта да раде архиви који чувају грађу из XX века? Узмимо поново Архив Југославије као пример. У њему се чувају многи километри грађе, прворазредне по садржају, али ако изузмемо збирку фотографија, један број диплома, архитектонских и сл. планова, она је мањкава у погледу визуелне атрактивности. Већина докумената је куцана писаћом машином, а један број је написан руком, свакојаким, често једва читљивим рукописом. Квалитет хартије је лош, нарочито оне из прве деценије социјалистичке Југославије. Укратко, посетилац изложбе Архива Југославије не може да буде привучен лепотом приказаних докумената, али може садржајем, јер значај грађе која се ту чува превазилази границе некадашње Југославије. Познавање Хладног рата је, рецимо, мањкаво без увида у грађу овог Архива. Дакле, иако не би требало занемарити чисто визуелну страну изложене грађе, ипак је пожељно да при избору докумената пресудан критеријум буде њихов садржај.

Следећа дилема је како да се односимо према садржају докумената. Да ли да прикажемо документа разноликог садржаја, па да изложбу еуфемистички назовемо „благо из фондова нашег архива” или да прикажемо тематску изложбу? Аутор прилога брани становиште да би требало постављати само тематске изложбе, а њихова реализација тражи од архивисте да се претвори у историчара који пише оригинални научни рад.

Шта је то што би аутор изложбе требало да уради? Први корак је да проучи постојећу историографску литературу о одабраној теми. Следи одабир архивских фондова у којима су похрањени одговарајући документарни историјски извори и потом анализа и одабир оних докумената који пружају најбољу информацију. Након тога би одабрану већу количину докумената требало разврстати по одређеним ужим темама, као да су у питању поглавља стручне монографије и потом је груписати на још уже тематске целине. Наравно, пред архивистом ће се отворити бројне дилеме. Најпре, шта да се ради са два документа која су слична по садржају, пружају мање-више исту информацију, сличног су обима и подједнако (не)читљива? Тада се мора одредити за један, јер нема смисла да гуще један другог на истом пану. Потом, како поступити када је пред нама свеобухватан извештај на педесетак страна, употребљив за више тема (поглавља) изложбе? Здрав разум налаже да се волуминозни документи не приказују у целисти, већ да се изложе само једна-две стране, рецимо насловна и последња. Али, ако бисмо тако поступили, не бисмо могли да искористимо све богатство њиховог садржаја. Аутор прилога се определио да таквих пар докумената физички подели на више делова и да сваки од њих уврсти у оно поглавље на које се конкретан део односи. Истоветно је поступио и приликом писања оригиналног историографског рада.

Ако се изради изложбе докумената приступи као према изради научно-историографског рада, онда логично следи да су међу свим образовним профилима који

се јављају у једном архиву историчари најкомпетентнији за реализацију овог посла. Такође, сматрамо да би изложбу требало да реализује историчар који се добро упознао са одабраном грађом кроз претходни рад на њеном сређивању и обради. Остали архивски радници могу, у мањој или већој мери, да помогну у реализацији, у зависности од своје уже специјалности и од стручне обучености у архиву.

Шта можемо да закључимо? Изложбе архивских докумената морају да буду тематске и морају да буду визуелизација научног рада. Поступак приликом израде, како научног рада, тако и изложбе, мора да буде истоветан. Постоји, додуше, ограничење да се излагањем докумената тешко може постићи тумачење историјских појава, што би требало да буде крајњи циљ историографског истраживања, али се овај недостатак може ублажити одабиром и распоредом грађе који би сугерисао ауторово виђење дате појаве из прошлости, као и одговарајућим текстом у каталогу изложбе. Аутор изложбе *Ми градимо пругу - пруга гради нас. Омладинске радне акције у Југославији 1946-1951*, покушао је да да пример како резултати научног истраживања могу да се преточе у визуелни медиј, као што је изложба докумената, и позива колеге архивисте да приликом реализације будућих изложби следе овај пут.

РЕЗИМЕ

Аутор прилога је као историчар проучавао однос Комунистичке партије Југославије (Савеза комуниста Југославије) и омладине Југославије у периоду 1945-1958, а као архивиста био је аутор тематске изложбе докумената *Ми градимо пругу - пруга гради нас. Омладинске радне акције у Југославији 1946-1951*, која је приказана на манифестацији *Ноћ музеја 2012*. године. Сврха изложбе била је да пружи што обухватнију слику феномена добровољног и бесплатног физичког рада омладине у периоду Првог петогодишњег плана и да тиме прикаже место и улогу омладине у изградњи социјализма у Југославији. При реализацији изложбе аутор је применио методологију научне историографије и приказани експонати били су заправо извори које је користио за израду свог научног рада. У том смислу, аутор посматра изложбу архивских докумената као визуелизацију научног рада. Када се узме у обзир да су изложбе докумената један од значајнијих видова комуникације архива са јавношћу, намеће се закључак да би оне морале да буду подигнуте на један виши стручни ниво, да је нужно да иза њих стоји темељан научноистраживачки рад, а не да не представљају пуку компилацију докумената.

Ivan Hofman

Example of Visualisation of Scientific-Research Work. Exhibition „We build the railroad, the railroad builds us“

Summary

The author of this work as a historian studied relationship between the Communist Party of Yugoslavia (the League of Communists of Yugoslavia) and People's Youth of Yugoslavia during the period of 1945-1958, and as an archivist he was author of the thematic exhibition of documents *We build the railroad, the railroad builds us, Youth Work Actions in Yugoslavia 1946-1951*, that was presented at the event *The Night of the Museums* in 2012. The goal of the exhibition was to show in-depth picture of the phenomena of voluntary and free work of the youth during the period of the First five-year plan and to present the place and the role of the youth in building socialism in Yugoslavia. In preparing exhibition the author used methodology of scientific historiography and all presented exhibits were actually sources that he used while writing his scientific work. In that sense, the author sees exhibition of archival documents as visualisation of his scientific work. When it is taken into consideration that exhibitions of documents are one of the most important aspects of archives' communication with the public, a conclusion is imposed that the exhibitions have to be elevated to a higher professional level, that it is necessary that behind them is a thorough scientific-research work, and that they are not just a compilation of documents.